

JADWIGA SADOWSKA
Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: jadvigasadowska@o2.pl

BIBLIOGRAFIA ZALECAJĄCA W POLSCE

Jadwiga Sadowska, dr hab., absolwentka polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i studiów doktoranckich w zakresie lingwistycznych podstaw systemów informacyjnych na Wydziale Neofilologii UW. Pracownik Biblioteki Narodowej (1974-2007), kierownik Instytutu Bibliograficznego (1993-2007), zastępca dyrektora Biblioteki Narodowej (1994-1998), profesor w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego (2005-2012), od 2008 r. profesor Uniwersytetu w Białymstoku. Autorka ok. 300 publikacji z zakresu języków informacyjno-wyszukiwawczych, opracowania rzeczowego do-

kumentów, bibliografii, współczesnego rynku wydawniczego. Ważniejsze publikacje: *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego”* (2000), *Język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej: studium analityczno-porównawcze* (2003), *Książki i czasopisma w Polsce w świetle liczb (1990-2010)* (2013), rozdziały i red.: *Prasa regionalna i lokalna na terenie województwa podlaskiego w latach 1989-2010* (2013), *Prasa na terenie województwa podlaskiego w latach 1944-2012* (2014).

SŁOWA KLUCZOWE: Bibliografia zalecająca. Bibliografia wyborowa. Formy bibliografii zalecającej. Ideologizacja bibliografii. Bibliografia a polityka. Zakład Bibliografii Zalecającej.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – celem artykułu jest przedstawienie rozwoju bibliografii zalecającej w Polsce w okresie powojennym, jej założeń teoretyczno-metodologicznych i realizacji praktycznej oraz przyczyn jej zaniku. **Metody** – zagadnienie przedstawiono na podstawie analizy piśmiennictwa, przykładów bibliografii zalecającej oraz tematyki poradników bibliograficznych, wydawanych w Bibliotece Narodowej. **Wyniki/wnioski** – Bibliografia zalecająca w Polsce opracowywana w okresie powojennym, a zwłaszcza w latach 40. i 50. wzorowana była na bibliografii zalecającej radzieckiej, w kolejnych dekadach pełniła

rolę raczej bibliografii wyborowej, głównie jako pomoc w bibliotekach publicznych i szkolnych. Na zanik bibliografii zalecającej w Polsce w latach 90. XX w. złożył się splot różnych okoliczności, takich jak: niski poziom zainteresowania społecznego tym typem bibliografii i niewielkie jej wykorzystanie, pracochętność, zwłaszcza przy znaczącym wzroście produkcji wydawniczej, dostęp do bibliograficznych baz danych, a także rezygnacja Biblioteki Narodowej z jej opracowywania.

Termin „bibliografia zalecająca” upowszechnił się w Polsce pod koniec lat 40. XX w. pod wpływem terminu rosyjskiego „рекoмeнdатeл’нaja библиoгpaфия”. Jak stwierdzała Helena Hleb-Koszańska, ówczesna dyrektor Instytutu Bibliograficznego w Bibliotece Narodowej, nastąpiło to na przełomie lat 1949/1950. Do wyrażenia takiej opinii upoważniały działania władz państwowych i partyjnych wobec bibliografii, nasilone pod koniec 1949 r., zatwierdzone na posiedzeniu III Plenum KC PZPR (11-13.11.1949), które obradowało pod hasłem „Zadania partii w walce o czujność rewolucyjną na tle sytuacji obecnej”¹. W listopadzie 1949 r. zawieszono, wznowiony w 1946 r. przedwojenny „Przewodnik Literacki i Naukowy” (kierowany przez Wandę Dąbrowską), zastępując go czasopismem „Nowe Książki”. W tym samym czasie zmieniono kryteria doboru książek w katalogu wzorcowym dla bibliotek publicznych, zapoczątkowanym w 1946 r. edycją *555 książek wydanych w okresie powojennym* (autorstwa W. Dąbrowskiej, Jadwigi Czarneckiej i Józefy Słomczewskiej), dostosowując je do sytuacji społeczno-politycznej, wymogów ideologii marksistowskiej, potrzeb polityki i oświaty Polski Ludowej. W listopadzie 1949 r. zastąpiono również własną klasyfikację „Przewodnika Bibliograficznego” klasyfikacją stosowaną w bibliografii radzieckiej, opracowaną we Wszechzwiązkowej Izbie Książki w Moskwie (obowiązywała do 1985 r.). Należy uznać, że rok 1949 zakończył etap rozwoju bibliografii nawiązującej do okresu przedwojennego, zwłaszcza w odniesieniu do bibliografii wyborowej, opracowywanej z myślą o bibliotekach publicznych (powszechnych) i szkolnych, o podnoszeniu poziomu oświaty i upowszechnianiu czytelnictwa. Od tego momentu, jak stwierdzała H. Hleb-Koszańska, widoczny jest wyraźny nacisk na społeczną rolę bibliografii, czego wynikiem był „programowy postulat bibliografii zalecającej, która poprzez krytyczny dobór piśmiennictwa oraz opis adnotowany uwydatniający cechy danej książki (wartość naukową, ideologiczną, czytelniczą) zmierza do urobienia świadomości szerokich mas czytelniczych i włączenia ich do nurtu przebudowy społecznej” (Hleb-Koszańska, 1954, s. 221).

Trzeba jednak zauważyć, że już wcześniej, od końca 1946 r. zaczęto przygotowywać w Bibliotece KC PPR pierwsze bibliografie zalecające o cha-

¹ Wytyczne dla bibliotek przedstawił E. Iwańczak w artykule *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a zadania Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1950, R. 18, z. 2, s. 98-104.

rakterze ideologicznym. Jak pisała Hleb-Koszańska „Nie były to jeszcze bibliografie zalecające, skoro obejmowały także pozycje autorów ideologicznie obcych, ale zwiastowały ten typ bibliografii, której nieliczne okazy dopiero miały się pojawić na naszym gruncie” (Hleb-Koszańska, 1954, s. 218). Przygotowywano je również w latach 50. w Wydziale Propagandy i Agitacji PZPR jako pomoce do szkolenia partyjnego oraz w Centralnym Zarządzie Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki, zwłaszcza z myślą o imprezach okolicznościowych (np. święto książki, czyli późniejsze Dni Oświaty, Książki i Prasy, Dni Książki Radzieckiej).

Czym była bibliografia zalecająca? Jaki był jej związek z bibliografią wyborową? Jaki wpływ na jej kształt miały doświadczenia radzieckie? Jakie były opinie o jej roli?

BIBLIOGRAFIA WYBOROWA A BIBLIOGRAFIA ZALECAJĄCA

Bibliografia wyborowa, to rodzaj bibliografii specjalnej, selekcyjnej, w której kryterium doboru stanowi krytyczna ocena publikacji, uznanych przez bibliografa za szczególnie **wartościowe**, cenne, godne poznania, przydatne ze względów naukowych, kulturalnych, oświatowych, artystycznych. Ten typ bibliografii był w Polsce znany przynajmniej od połowy XIX w., jako „bibliografia społeczna”, „bibliografia oświatowa”, „bibliografia krytyczna”, „katalog rozumowany”. W nazwach tych zawierało się główne przeznaczenie tej bibliografii (społeczna, oświatowa) oraz metoda (rozumowana), odwołująca się do kryteriów opartych na krytycznym doborze dokumentów, odpowiednim ich układzie i opisie (adnotacje).

Bibliografie wyborowe wydawane były jako druki zwarte lub zamieszczone na łamach czasopism naukowych, społeczno-kulturalnych oraz przeznaczonych dla jakichś grup (np. kobiet, młodzieży) w postaci działów recenzji i anonsów. W XIX w. recenzje i omówienia nowości literackich publikowano m.in. na łamach „Pamiętnika Warszawskiego”, „Gazety Literackiej”, „Biblioteki Warszawskiej”, „Ateneum”. Na łamach „Dziennika dla Dzieci” i „Tygodnika dla Dzieci” pojawiały się anonse proponujące książki odpowiednie dla dzieci i młodzieży. Były też czasopisma w całości poświęcone czytelnictwu, polecające nowości wydawnicze, jak np. „Poradnik dla Czytających Książki: dwutygodnik sprawozdawczo-literacki, ilustrowany”, ukazujący się w Warszawie (1901-1904), pod kierownictwem literackim Ludwika Krzywickiego.

Bibliografie wyborowe opracowywali pedagodzy i działacze oświatowi, duchowni, z czasem także bibliotekarze, a adresowano je głównie do wychowawców dzieci i młodzieży, do ludu i osób podejmujących samokształcenie (np. Jan Karłowicz *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży*, Wilno 1881; *Katalog rozumowany książek ludowych*, red. Cecylia Niewiadomska, Warszawa 1907; *Poradnik dla samouków*, red. Stanisław Mi-

chalski i Aleksander Heflich, Warszawa 1898-1902), ale także do tzw. czytającego ogółu, czyli inteligencji. Polecano w nich wybraną literaturę (piękną, popularnonaukową, rzadziej naukową), dostarczając informacji o książkach, budząc zainteresowania czytelnicze społeczeństwa. Istotne zasługi w okresie międzywojennym miała Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich (Schabowicz, 2011, s. 112-113), gdzie w 1934 r. opracowano obszerny katalog (rozumowany) *Książka w bibliotece* (pod red. Wandy Dąbrowskiej i Jana Muszkowskiego).

Nie ulega wątpliwości, że bibliografie wyborowe miały charakter zalecający (w dosłownym tego słowa znaczeniu), ponieważ polecały pewien wybór dokumentów i wzór czytelniczy. Nie można ich jednak podciągać pod termin „bibliografia zalecająca” w takim sensie, jak to rozumiano w bibliografii radzieckiej i wzorowanej na niej od końca lat 40. XX w. bibliografii zalecającej polskiej. Trzeba przy tym zauważyć, że od 1950 r. termin „bibliografia zalecająca” zaczął wypierać terminy wcześniejsze („bibliografia oświatowa”, „bibliografia społeczna”, „katalog rozumowany”), a nawet zaczął być używany w odniesieniu do wyborowych bibliografii XIX-wiecznych, co mogło sugerować błędnie, że był to już wówczas termin używany. Przykładem może być tekst Wandy Rogozińskiej (Rogozińska, 1970), w którym autorka upatruje początków bibliografii zalecającej w latach 70. i 80. XIX w. Podobieństwo do powojennych bibliografii zalecających widzi w sposobie doboru materiału w zależności od przeznaczenia, formułowaniu adnotacji, w których często zajmowano określone stanowisko ideologiczne, wreszcie w czymś, co można określić jako misję, przekonanie, że tego typu poradniki bibliograficzne mają znaczenie dla rozwijania zainteresowań czytelniczych. Podobnie traktowała bibliografię zalecającą Krystyna Ramlau-Klekowska, która pisząc o metodyce tej bibliografii, wskazywała formy znane w XVIII- i XIX-wiecznej bibliografii wyborowej (adnotowane spisy książek, poradniki dla samouków, katalogi wzorcowe dla bibliotek) (Ramlau-Klekowska, 1963). Trzeba jednak pamiętać, że te XIX-wieczne formy bibliografii nie były narzuconym z góry państwowo-partyjnym orężem walki ideologicznej, ale miały służyć przede wszystkim podnoszeniu oświaty.

Co zatem jest istotne w bibliografii zalecającej, tak jak rozumiano ją w Polsce w latach 50. XX w., wzorując się na doświadczeniach i metodyce bibliograficznej radzieckiej?

Bibliografia zalecająca, to specjalny rodzaj bibliografii wyborowej, w której kryterium doboru stanowi **wartość** publikacji z punktu widzenia osiągnięcia założonych celów (ideowych, światopoglądowych, politycznych, społecznych, wychowawczych) wobec określonych grup odbiorców. W Związku Radzieckim od lat 20. XX w. rolę bibliografii zalecającej określano jednoznacznie: była ona elementem wychowania komunistycznego całego społeczeństwa (Schabowicz, 2011, s. 104-110). Autorzy radzieccy pisali wprost: „Postawienie na pierwszym miejscu propagandowej, wycho-

wawczej i popularyzatorskiej strony bibliografii jest jednym z najbardziej postępowych rysów przodującej przedrewolucyjnej bibliografii rosyjskiej, rozwiniętej dalej w przedrewolucyjnej bibliografii bolszewickiej. (...) Bolszewicy – propagatorzy zestawiając przewodniki bibliograficzne, zadanie swoje widzieli w kształtowaniu marksistowskiego światopoglądu czytelnika i tylko z tego punktu widzenia rozpatrywali zalecane książki” (Smirnova, 1953, s. 58-59). Była w tym szczególna rola bibliografa i bibliotekarza: „Zakres wiedzy ludzkiej jest nieobjęty, dlatego bibliograf kierując się dyrektywami CK WKP(b) [komunistycznej partii bolszewików] i naszej prasy partyjnej powinien wydzielić najważniejsze dyscypliny naukowe i poszczególne problemy oraz najbardziej aktualne tematy, których poznanie stwarza horyzonty nieodzowne dla budownictwa społeczeństwa komunistycznego” (Smirnova, 1953, s. 63).

Propagatorami takiej roli bibliografii w Polsce na początku lat 50. byli funkcjonariusze partyjni, urzędnicy ministerialni, dyrektorzy, zajmujący się bibliotekarstwem (np. Władysław Bieńkowski, ówczesny dyrektor BN, Wanda Michalska, kierowniczka Biblioteki KC PZPR, Adam Wróblewski, kierownik Zakładu Bibliografii Zalecającej w Instytucie Bibliograficznym BN, Edward Iwańczak, naczelnik w Naczelnej Dyrekcji Bibliotek).

W 1954 r. Adam Wróblewski pisał o poradnikach bibliograficznych: „Bibliografie te powinny objąć w setkach tematów wartościowe piśmiennictwo, oświetlające cały wszechstronny dorobek przebytej drogi do socjalizmu, postępowe tradycje narodu polskiego, osiągnięcia i plany rozwoju poszczególnych dziedzin życia Polski Ludowej oraz całą problematykę wsi (Wróblewski, 1954, s. 113). Zasady bibliografii zalecającej najpełniej zostały przedstawione polskiemu czytelnikowi przez Wróblewskiego w zbiorze 17 tekstów autorów radzieckich, opublikowanych w 1956 r. *Bibliografia zalecająca a czytelnictwo* (Wróblewski, 1956a). We wstępie do tej publikacji autor scharakteryzował znaczenie i cele radzieckiej bibliografii zalecającej jako wzorca dla bibliografii polskiej:

„1. bibliografia zalecająca służy całemu narodowi, dąży do zaspokojenia potrzeb wszystkich środowisk społecznych i zawodów. Jej ambitnym zadaniem jest nie tylko zaspokajać potrzeby robotników, kołchoźników, inteligencji miejskiej i wiejskiej, dorosłych i młodzieży, ludzi różnych zainteresowań, różnego stopnia wykształcenia i kultury – ale tworzyć nowe potrzeby, pobudzać zainteresowania, czynnie wpływać na podnoszenie poziomu kultury mas. Jest ona ofensywna i masowa z przeznaczenia;

2. służba jej i rola polega na upowszechnianiu i pogłębianiu materialistycznego poglądu na świat, niesieniu merytorycznej i metodycznej pomocy każdemu, kto w drodze samokształcenia chce podnosić poziom swego wykształcenia ogólnego i zawodowego, na popularyzowaniu najnowszych zdobyczy nauki, wiedzy i dzieł literatury pięknej. Ma ona wychowywać i kształcić;

3. cechuje ją bolszewicka partyjność. Ocena piśmiennictwa w bibliografii zalecającej dokonywana jest według kryteriów teorii marksizmu-leninizmu oraz w oparciu o uchwały partii w sprawie zagadnień ideologicznych" (Wróblewski, 1956a, s. 10-11).

Podkreślmy to, co istotne: bibliografia dla wszystkich grup społecznych i zawodowych (masowość); bibliografia aktywna, ułatwiająca kształcenie i wychowanie, ale tylko w duchu i w zgodzie z ideologią marksistowską; bibliografia, w której dobór materiałów wynika z zaleceń partii komunistycznej. A więc: masowa, marksistowska, partyjna.

Ten model bibliografii zalecającej nie mógł być powszechnie akceptowany w Polsce. Niemniej jednak próby przeniesienia go były czynione, zwłaszcza na początku lat 50. XX w. Wzorem bibliografii radzieckiej, bibliografia zalecająca miała pełnić przede wszystkim funkcję ideologiczną i wychowawczą, kierując się marksistowskimi kryteriami oceny treści książek. Tę właśnie rolę podkreślał W. Bieńkowski w referacie z 1951 r., opublikowanym dwa lata później w formie słynnej broszury pt. *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, w której pisał: „jedynie marksizm-leninizm może dać bibliografowi precyzyjne narzędzie oceny naukowej i społecznej wartości książki. Bibliografia, która przejdzie do krytycznej oceny treści, zerwie z burżuazyjnym «obiektywizmem», będzie rozpoznawała klasową treść książki, stanie się narzędziem w walce klasowej przeciwko pozostałościom burżuazyjnego reakcyjnego myślenia, przeciwko antynaukowym idealistycznym koncepcjom" (Bieńkowski, 1953, s. 41). „Cechą bibliografii zalecającej – pisał – winno być ideologiczne kryterium doboru i oceny książki mającej służyć socjalistycznemu wychowaniu, socjalistycznemu budownictwu" (Bieńkowski, 1953, s. 48).

Myśl Bieńkowskiego kontynuował Wróblewski, charakteryzując bibliografię zalecającą w referacie podczas pierwszej Ogólnokrajowej Narady Bibliografów (1956). Widział jej związek z wcześniejszą bibliografią społeczną i oświatową, ale zasadniczą różnicę upatrywał w tym, że w tamtych bibliografiach dobierano książki z punktu widzenia tzw. obiektywizmu naukowego, w tej zaś książki oceniano z klasowego, marksistowskiego punktu widzenia. „Dzisiaj – pisał autor – mówiąc o bibliografii zalecającej, mamy na myśli zestawienia piśmiennictwa, opracowane jako pomoc dla szeroko pojętej propagandy książki, która jest środkiem podnoszenia poziomu wiedzy ogólnej i zawodowej określonego czytelnika oraz wyrabiania i utrwalania w nim naukowego poglądu na świat" (Wróblewski, 1956b, s. 34). I dalej: „pomagając ludziom pracy w zdobywaniu właściwej orientacji w zagadnieniach politycznych i społecznych, w ugruntowaniu naukowego poglądu na świat, w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych – bibliografia zalecająca służy potrzebom budownictwa socjalistycznego na wszystkich jego frontach" (Wróblewski, 1956b, s. 35).

Rola bibliografii zalecającej według modelu radzieckiego i ocena treści książek według kryteriów ideologicznych była podważana przez polskich bibliografów, przede wszystkim przez Adama Łysakowskiego, który doceniał rolę bibliografii społecznej (tak określał bibliografię zalecającą). Pisał: „Do bezpośrednich zadań Instytutu Bibliograficznego należy dzisiaj dołączyć również rzecz nową, jaką wnosi życie Polski Ludowej, tj. bibliografię przystosowaną w sposób szczególniejszy do zaspokajania aktualnych potrzeb różnych dziedzin życia społecznego. Dążeniem współczesnej polityki kulturalnej jest upowszechnić czytelnictwo, oddziaływać za pomocą lektury na wychowanie ideologiczne szerokich rzesz obywateli, wzbudzić przez książkę i pogłębić zainteresowania dla nowych przejawów życia. W tych celach należy wskazać czytelnikom wyborową lekturę, dać im książki najlepsze, ustrzec przed czytaniem dzieł nieodpowiednich. To zadanie spełnia bibliografia zalecająca, która obejmuje przewodniki lektury ogólnokształcącej dla bibliotek i poszczególnych czytelników na różnych poziomach, jako też zestawienia bibliograficzne, dotyczące najważniejszych zagadnień budownictwa socjalistycznego, spraw aktualnych itp.” (Łysakowski, 1950b, s. 6). Ostatnie zdanie tej wypowiedzi dowodzi nie tyle przekonania Łysakowskiego co do roli ówczesnej bibliografii zalecającej, ale jest „znakiem czasu” koniecznym w oficjalnych wypowiedziach.

Niemniej jednak byli też bibliotekarze oceniający tę bibliografię inaczej. W 1956 r. podczas Ogólnokrajowej Narady Bibliografów J. Piątkowski z Biblioteki Wojewódzkiej w Toruniu wskazywał „potrzebę opracowania i wydania drukiem w jednym łącznym tomie wykazu prohibitów (książek wycofanych, zastrzeżonych i zarezerwowanych), bez którego praca w bibliotekach powszechnych natrafia na duże trudności, przede wszystkim przy sporządzaniu bibliografii zalecających” (Ogólnokrajowa ..., 1956, s. 50, głos w dyskusji).

Mimo aprobaty i nacisku władz państwowych (ministerialnych) oraz dyrekcji bibliotek, bibliografia zalecająca nie rozwijała się jednak w Polsce tak, jak w Związku Radzieckim. We wstępie do wspomnianego zbioru tekstów autorów radzieckich pisał Wróblewski: „Jeszcze dzisiaj można spotkać się z twierdzeniem, że bibliografia zalecająca nie zasługuje na większą uwagę dlatego, że nie posiada ona wartości naukowej oraz że publikacje z tego zakresu to przeważnie tak zwane «chwilówki», «propagandówki» itp. Taki sąd o bibliografii zalecającej jest całkowicie błędny. [...] Bibliografia ta nie ogranicza się do propagandy broszury politycznej. Stoi ona na gruncie określonej ideologii, służy jej upowszechnianiu i ugruntowaniu, ale równocześnie walczy o wszechstronny rozwój czytelnika” (Wróblewski, 1956a, s. 21-22). Autor powtórzył powyższe stwierdzenia w referacie podczas Ogólnokrajowej Narady Bibliografów, zwracając uwagę na panujące wśród bibliografów uprzedzenia wobec bibliografii zalecającej, kwestionujące jej celowość w ustroju socjalistycznym, traktowanie jej jako bibliografię

gorszego gatunku. Stwierdzał też, że stan tych bibliografii w Polsce jest niezadowolający, nie ma w bibliotekach zrozumienia dla idei bibliografii zalecających, nie są one w pełni wykorzystywane, nie opracowano metodyki tej bibliografii, ani publikacji popularyzujących ją, wreszcie, że „bibliografia zalecająca nie wyszła dotychczas z okresu eksperymentowania” (Wróblewski, 1956b, s. 39). Po 12 latach potwierdzał ten stan rzeczy Jan Brudnicki z Instytutu Bibliograficznego BN: „Wytworzyła się chyba u nas fałszywa sytuacja, w której bibliografia zalecająca jest traktowana wstydliwie, jako niższa, drugorzędna forma bibliografii. Inna rzecz, że mniemanie to najczęściej podzielają ci, którzy nie pracowali w tej dziedzinie. Atmosfera jest jednak wyczuwalna” (Brudnicki, 1968, s. 269). Zagrożenie dla bibliografii zalecającej Brudnicki widział w rozwijającej się dokumentacji (przeglądy dokumentacyjne piśmiennictwa). Pisał: „Nie ujmując niczego dokumentacji trzeba z całą mocą podnieść w opinii społecznej wagę bibliografii zalecającej, przeprowadzić jej pełną rehabilitację. Uznawana dotychczas za drugorzędną formę pracy bibliograficznej rzadko jest sporządzana w sposób odpowiadający elementarnym warunkom stawianym wobec tego typu spisów” (Brudnicki, 1968, s. 270). Nie wydaje się, aby Brudnicki miał rację w ocenie jakości metodycznej tej bibliografii. Trzeba też przyznać, że zarówno w Bibliotece Narodowej, jak i w bibliotekach publicznych starano się, aby bibliografia zalecająca była naprawdę przydatna w pracy bibliotek. Zmiany te można kojarzyć z adnotowanym rocznikiem „Literatura Piękna”, a także tematyką poradników bibliograficznych, opracowywanych po 1956 r.

Metodyka bibliografii zalecających (wybór tematu, adres czytelnicy, dobór materiału, układ, opis, adnotacje, kompozycja, typy) została dobrze opisana przez K. Ramlau-Klekowską (Ramlau-Klekowska, 1963). Przypomnijmy za autorką, że bibliografia ta występowała w kilku odmianach, w zależności od poziomu i przeznaczenia. Były to: plany czytania, poradniki dla samouków, poradniki tematyczne, katalogi wzorcowe, roczne spisy książek, adnotowane karty katalogowe, ulotki bibliograficzne.

Plany czytania były najprostszym typem zawierającym nie więcej niż 10 pozycji, miały odpowiednie wprowadzenie w tematykę, a książki były podane według stopnia trudności. W Polsce ten typ bibliografii zalecającej występował raczej rzadko (np. w Centralnym Instytucie Dokumentacji Naukowo-Technicznej przygotowywano plany czytania i plakaty bibliograficzne o tematyce rolniczej dla pracowników PGR-ów i spółdzielni produkcyjnych).

Poradniki dla samouków znane były w okresie międzywojennym i wcześniej. Zwykle odwoływały się one do programu nauczania, a podany w nich materiał (podręczniki, książki popularne, naukowe) był uporządkowany według stopnia trudności.

Poradniki tematyczne należały po wojnie do najbardziej popularnych form bibliografii zalecającej, a ich tematyka była bardzo zróżnicowana (czę-

sto okolicznościowa). Zwykle zawierały znaczny wybór publikacji na jakiś temat, a kierowane były do bibliotekarzy, nauczycieli, pracowników kulturalno-oświatowych, uczniów.

Kolejny typ to **katalogi wzorcowe** podające spis książek przydatnych dla bibliotek określonego typu (najczęściej publicznych i szkolnych). Miały one pomagać uzupełniać księgozbiór, zwłaszcza w małych bibliotekach. Katalogi wzorcowe znane były w okresie międzywojennym, opracowywano je w Poradni Bibliograficznej w Warszawie, a od końca lat 50. XX w. w Instytucie Książki i Czytelnictwa w Bibliotece Narodowej.

Następny typ to roczne **adnotowane spisy książek**. Przykładem takiej bibliografii w Polsce powojennej była „Literatura Piękna”, a w okresie międzywojennym i bezpośrednio po wojnie „Przewodnik Literacki i Naukowy”, który z kolei był kontynuacją poradnika-katalogu *Książka w bibliotece*.

Znaną odmianą bibliografii zalecającej były też **karty adnotowane** dla literatury pięknej opracowywane w Bibliotece Narodowej i rozsyłane do bibliotek publicznych i szkolnych.

Ostatnim typem były **ulotki bibliograficzne** wydawane przez bibliotekarzy, wydawców i księgarzy. Rolę taką pełniły też zakładki do książek.

W tym pierwszym powojennym okresie podstawowe znaczenie w bibliografii zalecającej miał dobór rejestrowanych w niej materiałów oraz formułowane na ich podstawie adnotacje. Były one pisane dosyć schematycznie z wyeksponowaniem elementów społeczno-politycznych, wychowawczych, walki klasowej itp. Dopiero z czasem, w kolejnych dekadach XX w. można było spotkać książki nienacechowane ideologią marksistowską, co pociągnęło za sobą również zmianę stylu adnotacji.

Oto przykłady adnotacji sporządzonych w Centralnym Zarządzie Bibliotek w latach 1952-1953.

Książka Tadeusza Konwickiego *Na budowie*: „Tłem opowiadania – reportażu Konwickiego jest budowa nowej linii kolejowej. Zatrudnieni przy tej pracy robotnicy rekrutują się przeważnie z biedoty wiejskiej. Autor obrazuje pracę partii nad wyrobieniem politycznym i społecznym, jak również fachowym i oświatowo-kulturalnym tego surowego jeszcze elementu. W ogniu współzawodnictwa kształtuje się właściwy, socjalistyczny stosunek robotników do pracy: zagadnienie kadr rozwiązane zostaje przez zorganizowanie kursów szkolenia zawodowego i ogólnego, życie świetlicowe podnosi poziom kulturalny zespołu pracowniczego. Opowiadania bardzo ożywiają zawarte w nich elementy humoru. Książka ta została w r. 1950 odznaczona Państwową nagrodą” (AAN, Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1952-1953).

Książka Witolda Zalewskiego *Traktory zdobędą wiosnę*: „Pięć opowiadań – reportaży z życia nowej wsi polskiej, potraktowanych bardzo realistycznie. Autor odtworzył znakomicie sceny konfliktu między rodzącym się ruchem spółdzielczo-produkcyjnym a kułactwem wspartym przez kler.

Zalewski podkreśla znaczenie pomocy udzielanej biedocie wiejskiej przez zorganizowanych robotników fabrycznych. W roku 1950 książka została odznaczona Państwową Nagrodą" (AAN, Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1952-1953).

W kolejnych dekadach adnotacje mają zupełnie inny charakter.

Książka Zofii Kossak *Rok polski*: „Książka pisana w l. 1953-1954, w okresie gdy autorka przebywała w Anglii, przedstawia dzieje polskich obrzędów i obyczajów ludowych typowych dla poszczególnych pór roku. Zamierzeniem autorki było ukazać współzależność obyczajów stanowiących relikty słowiańskich wierzeń pogańskich z chrześcijańską liturgią kościelną. Drobne obrazki, impresje o charakterze osobistym, refleksje, anegdota, «porzekadła» ludowe odznaczają się dużą wartością literacką. Utwór pisany piękną rytmiczną prozą jest wyrazem wielkiej tęsknoty i miłości pisarki do polskiej ziemi, do rodzinnych tradycji, jest ponadto wyrazem jej katolickiego światopoglądu" („Literatura Polska" 1974, s. 59).

Można powiedzieć, że część bibliotekarzy chciała widzieć w bibliografii zalecającej kontynuację przedwojennej bibliografii wyborowej społecznej. A. Łysakowski w artykułach *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna* (Łysakowski, 1950b) i *Określenie bibliografii* (Łysakowski, 1950a) zwracał uwagę na jej rolę w upowszechnianiu książki i czytelnictwa w społeczeństwie. Niewątpliwie jednak zdawał sobie sprawę z prawdziwych pobudek wprowadzenia w powojennej Polsce bibliografii zalecającej.

BIBLIOGRAFIA ZALECAJĄCA W BIBLIOTECE NARODOWEJ I W BIBLIOTEKACH PUBLICZNYCH

W listopadzie 1953 r. utworzono formalnie w Bibliotece Narodowej Dział Bibliografii Zalecających (późniejsza nazwa Zakład Bibliografii Zalecającej, istniał do 1991 r.), choć poradniki bibliograficzne typu zalecających zaczęto opracowywać już nieco wcześniej. Włączenie Instytutu Bibliograficznego do prac nad bibliografią zalecającą świadczyło o jej ważności. Zakład zatrudniał 12 osób i miał dwa główne zadania: opracowywanie bibliografii zalecających dla bibliotek publicznych, szkolnych i związkowych oraz opracowywanie adnotowanych kart katalogowych dla książek (ok. tysiąc tytułów rocznie), zakupywanych centralnie dla bibliotek publicznych i szkolnych. Od 1954 r. przygotowywał trzecią formę bibliografii, mianowicie adnotowaną bibliografię literatury pięknej (Michalak, 1986). Opracowywane w zakładzie bibliografie miały pomagać bibliotekarzom w zapoznaniu się z piśmiennictwem, a zwłaszcza literaturą piękną, rozbudzać zainteresowania czytelnicze, natomiast czytelnikowi, za pośrednictwem adnotacji, miały ułatwiać samodzielny wybór lektur.

Do prac nad bibliografiami zalecającymi włączyły się również biblioteki publiczne. Część bibliografii była publikowana w „Poradniku Bi-

bliotekarza" lub na łamach lokalnych czasopism bibliotecznych, takich jak np. „Materiały Metodyczne” (WBP we Wrocławiu), „Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny” (MBP w Krakowie) lub czasopism fachowych, jak np.: „Praca Księgarska”, „Praca Świetlicowa”, „Wychowanie Fizyczne w Szkole”, „Wiadomości Historyczne”, „Kultura i Oświata w Wojsku Polskim”. Znaczna część bibliografii zalecających miała postać niepublikowanych maszynopisów rozprawdzanych przez biblioteki (wojewódzkie lub powiatowe) w podległej sobie sieci bibliotek publicznych. Opracowywano je także w niewielkim zakresie w niektórych bibliotekach naukowych (np. Centralnej Bibliotece Wojskowej, Centralnej Bibliotece Rolniczej) i pedagogicznych oraz w Centralnym Instytucie Dokumentacji Naukowo-Technicznej.

Od 1961 r. Zakład Bibliografii Zalecającej podjął się koordynacji prac nad bibliografią zalecającą w kraju, polegającej na: ocenie planów tematycznych bibliotek publicznych, przedstawianiu własnego planu wydawniczego, uzgadnianiu tematyki i wykonawców (bibliotekarzy, czasem pisarzy lub pracowników naukowych), udzielaniu konsultacji, a w niektórych przypadkach udziale w redagowaniu poradników przygotowywanych przez biblioteki publiczne.

W latach 1954-1981 w Zakładzie Bibliografii Zalecającej opracowywano i rozsyłano do bibliotek publicznych karty adnotowane, zawierające krótką charakterystykę książki. Służyły one bibliotekom do tworzenia kartotek tematycznych i wystaw, a przede wszystkim dawały bibliotekarzom orientację w tematyce książek i ułatwiały popularyzację czytelnictwa. Początkowo karty adnotowane opracowywano dla książek zakupionych centralnie oraz zakwalifikowanych do zakupu przez Centralny Zarząd Bibliotek w MKiS i Ministerstwo Oświaty. Powodowało to, że adnotacje były opracowywane dla zbyt dużej liczby tytułów, a jednocześnie nie były wykorzystywane, ponieważ część bibliotek nie miała w swoich zasobach tych tytułów (np. w 1956 r. przygotowano 1836 adnotacji, a wykorzystano tylko 906). Od końca 1954 r. wysyłano je tylko do tych bibliotek, które je zamawiały, od 1955 r. rozprawdzano je za pośrednictwem Domu Książki dla książek zakupionych centralnie dla bibliotek przez tę instytucję. Zaopatrywano w ten sposób około 3 tys. bibliotek publicznych i 25 tys. bibliotek szkolnych. Nakład kart wynosił od 50 do 27 tys. egz. dla tytułu Ponadto dla każdej książki przygotowywano 600 kart z myślą o innych bibliotekach (Biblioteka Narodowa, 1958, s. 108). W następnych latach zamówienia przysyłały wojewódzkie biblioteki publiczne i pedagogiczne. Karty adnotowane, podobnie jak karty centralnie drukowane, były wielkim przedsięwzięciem organizacyjnym i niewątpliwie ułatwiały pracę w bibliotekach publicznych i szkolnych, choć, jak można przypuszczać, wiele kart marnowało się z powodu opóźnień, a także w związku z trudnościami w skoordynowaniu zakupów bibliotecznych i zamówień

kart. Trzeba też dodać, że karty adnotowane były rozprowadzane do bibliotek nieodpłatnie. Formy tej zaniechano w grudniu 1981 r. (wprowadzenie stanu wojennego) z powodu trudności poligraficznych Biblioteki Narodowej (Karamać, 1992, s. 26). Można jednak przypuszczać, że biblioteki otrzymujące przez 25 lat karty adnotowane nie wykorzystywały ich w pełni, skoro mogły się bez nich obyć i nie należały zbytnio na wznowienie tej usługi.

Od 1954 r. w Zakładzie Bibliografii Zalecającej przygotowywano adnotowaną bibliografię „Literatura Piękna: adnotowany rocznik bibliograficzny” (pierwotny tytuł do 1958 r. „Literatura Piękna. Przewodnik bibliograficzny”). Współwydawcą było Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Prezentowała ona polską produkcję wydawniczą z zakresu szeroko rozumianej beletrystyki (literatura piękna, reportaże, szkice literackie, felietony, pamiętniki, monografie biograficzne). „Literatura Piękna” rejestrowała wszystkie wydawnictwa o charakterze literackim (bez książek dla dzieci przedszkolnych), zamieszczane w bieżącej bibliografii narodowej („Przewodnik Bibliograficzny”), bez względu na artystyczną wartość utworów. Zamieszczane adnotacje miały ułatwiać bibliotekarzom i czytelnikom orientację w treści utworów literackich. Pierwszy rocznik objął materiały za 1954 r., a ukazał się w 1956 r. Ostatni opublikowany dotyczył literatury za 1986 r. Dwa pierwsze roczniki wydano tylko do użytku wewnętrznego i rozprowadzono nieodpłatnie przez Bibliotekę Narodową. Rocznik przestał ukazywać się w 1988 r. Materiał bibliograficzny każdego rocznika zawierał ok. 1500 pozycji i ujęty był w trzech działach:

I. Literatura polska (podział według rodzajów i gatunków literackich).

II. Przekłady (podział według krajów, a dalej według rodzajów i gatunków literackich, na początku literatura starożytna w układzie alfabetycznym).

III. Literatura dla dzieci i młodzieży (podział na literaturę polską i obcą, wewnątrz każdej grupy układ alfabetyczny według autorów). Ten dział wprowadzono od 1956 r.

Każdy rocznik zaopatrzone był w indeksy: autorski, tytułów i nazw serii wydawniczych oraz przedmiotowy (tematyczno-zagadnieniowy), natomiast przy adnotacjach wskazywano również recenzje książek. Mankamentem tej bibliografii były opóźnienia druku, zazwyczaj rocznik ukazywał się po trzech latach od opublikowania książki. Odbiorcami bibliografii mieli być nie tylko bibliotekarze i czytelnicy, ale także nauczyciele, dziennikarze i inne osoby zainteresowane ruchem wydawniczym w Polsce (Michalak, 1981, s. 3-6).

W 1961 r. w Departamencie Pracy Kulturalno-Oświatowej i Bibliotek MKiS zaczęto opracowywać ilustrowane karty bibliograficzne dla dzieci. Był to album bibliograficzny zatytułowany „Czy znasz te książki?”, w którym prezentowano w wyborze literaturę dla dzieci w wieku 8-10 lat. Album wydawany był w formie dużych ilustrowanych kolorowo

kart, które opracowywano dla kilkunastu najbardziej wartościowych nowości literatury pięknej i popularnej, opublikowanych w poprzednim roku kalendarzowym. Nakład kompletu kart wynosił 10 tys. egz. i kierowany był do bibliotek publicznych i szkolnych. Karta składała się z trzech elementów: nazwiska autora i tytułu książki, ilustracji zaczerpniętej z książki, krótkiej adnotacji zachęcającej do przeczytania książki. W 1966 r. zadanie to przekazano Zakładowi Bibliografii Zalecającej. Wydawcą kart była „Nasza Księgarnia”. Zaprzestano tej działalności w 1991 r. Ponadto w Zakładzie tworzone też karty biograficzne o pisarzach (Nowak, 1981, s. 13, 18).

Kolejną formą bibliografii zalecającej były katalogi wzorcowe dla bibliotek publicznych. Na zlecenie Centralnego Zarządu Bibliotek MKiS, Zakład przygotował we wczesnych latach 50. XX w. zestaw książek z zakresu nauk społecznych dla biblioteki gminnej (gromadzkiej). Zadanie to ostatecznie zostało przekazane w 1955 r. powołanemu wówczas w Bibliotece Narodowej Instytutowi Książki i Czytelnictwa, gdzie do końca lat 80. przygotowywano dla bibliotek publicznych katalogi wzorcowe, wydawane przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Pierwszy katalog *Książki dla bibliotek* ukazał się w 1959 r. i zawierał wybór książek dla bibliotek publicznych gromadzkich. Katalog opracowały W. Dąbrowska, Leokadia Opławska i Klara Siekierycz. W latach następnych ukazywały się kolejne *Książki dla bibliotek* obejmujące okres 1959-1962. Katalog składał się z trzech tomów: t. 1: *Literatura piękna*, t. 2: *Literatura dla młodzieży*, t. 3: *Literatura popularnonaukowa i materiały audiowizualne*. Katalog opracowały: W. Dąbrowska, L. Opławska i K. Siekierycz. W 1964 r. ukazały się katalogi wzorcowe: *Księgozbiór podręczny biblioteki gromadzkiej* (1964, wyd. 2 zm. 1970), *Księgozbiór podręczny biblioteki miejskiej oraz powiatowej miejskiej* (1964), autorstwa L. Opławskiej, K. Siekierycz i Heleny Wiącek. Kolejne wydanie *Książek dla bibliotek*, t.1: *Literatura piękna 1958-1965* w opracowaniu L. Opławskiej ukazało się w 1967 r. W 1974 r. przygotowano w IKiCz katalog wzorcowy książek dla dzieci i młodzieży w opracowaniu Barbary Białkowskiej (*Książki dla bibliotek. Literatura dla dzieci i młodzieży 1945-1970*). Wypada też tu wymienić *Spis książek przestarzałych w bibliotekach publicznych. Literatura społeczno-polityczna i ekonomiczna* (1990) autorstwa L. Opławskiej. Po 1990 r. katalogi wzorcowe przestano opracowywać. Biblioteka Narodowa i biblioteki publiczne wchodziły w etap automatyzacji, co wpływało na zmiany organizacyjne w pracy bibliotek, które pobierały od BN (za niewielką opłatą) zawartość „Przewodnika Bibliograficznego”. Zwiększała się też i zmieniała produkcja wydawnicza w Polsce, co wymagało istotnego powiększenia zespołu opracowującego bibliografię zalecającą, a takiej możliwości BN nie miała. Istniejący niewielki zespół zajmujący się bibliografią od 1992 r. został skierowany do dystrybucji bibliografii narodowej na nośnikach elektronicznych.

EWOLUCJA BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ

W historii bibliografii zalecającej w Polsce można wskazać trzy okresy, pierwszy – to lata 1946-1956, drugi – 1957-1990, trzeci – po 1990 r. W pierwszym okresie bibliografia miała raczej charakter propagandowy, polityczny, z nastawieniem na popularyzację piśmiennictwa ujmującego zagadnienia z ideologicznego punktu widzenia. Propagowano książki o aktualnej tematyce: budowa socjalizmu, wielkie budowy przemysłowe, przeobrażenia społeczne na wsi, walka z Kościołem, awans społeczny, walka klas. Były też bibliografie przygotowane z myślą o doskonaleniu aktywu partyjnego dotyczące poznawania dzieł klasyków marksizmu, opracowań nt. gospodarki socjalistycznej, literatury narodów ZSRR, partii bolszewików, przyjaźni polsko-radzieckiej itp. Przygotowywano je poza Biblioteką Narodową i bibliotekami publicznymi (Sadowska, 2010, s. 261-265). Trzeba też zauważyć, że tematy poradników bibliograficznych wydawanych w BN w pierwszej połowie lat 50. XX w. miały charakter polityczny, realizujący w pewnym stopniu wzorzec bibliografii radzieckiej (*Komuna Paryska 1871-1951* (1951); *Osiem lat Polski Ludowej* (1952); *Wybory* (1952); *Bibliograficzny przewodnik po ZSRR* (1953); *Dziesięć lat Polski Ludowej* (1954); *Młódzież polska buduje socjalizm* (1954); *Wybory do Rad Narodowych* (1954); *Wieś polska na nowej drodze* (1955); *Radzieckie wyprawy polarne* (1956); *W 40 rocznicę Rewolucji Październikowej. Materiały do wystawy w bibliotece* (1957).

Drugi etap rozpoczyna się po 1956 r. Widać to dobrze, gdy analizuje się poradniki bibliograficzne wydawane przez Zakład Bibliografii Zalecającej w BN. Nie miały one nacechowania ideologicznego, choć oczywiście pojawiały się poradniki okolicznościowe z okazji kolejnych rocznic rewolucji październikowej czy urodzin Lenina. Nie ulega też wątpliwości, że dobór piśmiennictwa do niektórych tematów historycznych (jak np. Druga Rzeczypospolita, Ludowe Wojsko Polskie, Gwardia i Armia Ludowa, Wrzesień 1939 r.) określilibyśmy jako tendencyjny i nieprawdziwy, a na pewno oceniany.

Już w 1955 r. przygotowano poradnik *Adam Mickiewicz (1798-1855)* w setną rocznicę śmierci twórcy, a od 1959 r. zaczęła się seria poradników dotycząca pisarzy i innych osób: *Od Puszkina do Erenburga* (1959); *Juliusz Słowacki* (1959); *Fryderyk Chopin* (1960, wyd. 2, 1965); *Eliza Orzeszkowa* (1960, wyd. 2, 1966); *Maria Konopnicka* (1960, wyd. 2, 1965); *Bolesław Prus* (1962, 2 wyd. 1964); *Stefan Żeromski* (1964); *O Władysławie Broniewskim* (1964); *O Leonie Kruczkowskim* (1964); *O Julianie Tuwimie* (1964, wyd. 2, 1969); *Zofia Nałkowska* (1965, wyd. 2, 1969); *Tadeusz Kościuszko* (1967); *Henryk Sienkiewicz* (1967); *Maria Dąbrowska* (1969); *Włodzimierz Lenin* (1970); *Konstanty Ildefons Gałczyński* (1970); *Piśmiennictwo o Cyprianie Kamiliu Norwidzie* (1971); *Mikołaj Kopernik* (1973); *Janusz Korczak* (1978); *Jarosław Iwaszkiewicz* (1982).

Opracowywano również poradniki o tematyce historycznej, np.: *Powstanie styczniowe 1863 r.* (1963); *O walkach Ludowego Wojska Polskiego 1943-1945* (1963); *Narodziny Polski Ludowej* (1964); *Wrzesień 1939 w książce i filmie* (1964); *Szlakiem Gwardii i Armii Ludowej* (1965); *Rewolucja Październikowa* (1967); *W stulecie Komuny Paryskiej* (1971); *Druga Rzeczpospolita 1918-1939* (1978); *Powstanie listopadowe 1830/1831* (1980). Zapewne ta grupa poradników może dziś budzić najwięcej zastrzeżeń co do polecanej literatury.

Były też poradniki o zupełnie innej tematyce, pojawiające się od początku lat 60., mające charakter popularnonaukowy, np.: *Rodzina współczesna* (1963); *Sport na wsi* (1963); *Poznajemy plastykę* (1964); *Wzdłuż i wszerz Polski* (1966); *Uczymy się języków obcych* (1966); *Nasz kraj* (1969); *Współczesna biologia* (1969); *O książce dla wszystkich* (1972); *Wśród planet i gwiazd* (1973); *Ochrona naturalnego środowiska człowieka* (1979); *Czas wolny i Twoje hobby* (1979); *Polska w baśni, podaniu i legendzie* (1981).

W latach 1951-1990 opublikowano w BN 108 poradników bibliograficznych, które częściowo rozprowadzono bezpłatnie do bibliotek publicznych i szkolnych. Prowadzone od połowy lat 70. analizy wskazywały jednak, że nie są one należycie wykorzystywane, co potwierdzały badania prowadzone przez Zakład Bibliografii Zalecającej oraz badania Instytutu Książki i Czytelnictwa (Adamiec, 1986, s. 86). W 1977 r. przeprowadzono sondaż w bibliotekach publicznych, który wykazał nieprzygotowanie bibliotekarzy do korzystania z bibliografii zalecających, ale również słabość kolportażu BN. Zapewne należałoby tu uwzględnić także opóźnienia w druku, zwłaszcza „Literatury Pięknej”, które sięgały 3 lat (Nowak, 1981, s. 14).

W 1982 r. bibliografia zalecająca była przedmiotem polsko-radzieckiej konferencji (*Zagadnienia...*, 1986), na której przedstawiono jej stan w Polsce, scharakteryzowano rolę w rozwijaniu czytelnictwa dzieci i młodzieży oraz wykorzystanie w bibliotekach publicznych. Referenci radzieccy podkreślali wychowawczą i światopoglądową rolę bibliografii zalecającej. Strona polska widziała raczej w bibliografii środek wspomagający czytelnictwo. W dyskusji Witold Adamiec z Instytutu Książki i Czytelnictwa BN postulował, aby polecać książki naprawdę „zasługujące na zalecenie”, opierając się nie na opiniach specjalistów (krytyków, recenzentów), ale opiniach bibliotekarzy, którzy najlepiej wiedzą, czego poszukują czytelnicy. Adamiec proponował przygotowywanie przewodników czytelniczych, które stanowiłyby rzeczywistą pomoc dla czytelników, bezradnych wobec tysięcy wydawanych książek. To była propozycja całkiem innego spojrzenia na bibliografię zalecającą, niestety, niezrealizowana. Z przedstawionych referatów i dyskusji wynikało, że najmniej zbadanym zagadnieniem jest wykorzystanie tej bibliografii. Kto powinien być adresatem – bibliotekarz czy bezpośrednio czytelnik? Adamiec stwierdzał wprost, że „z rozmaitych badań czytelnictwa wynika, że bibliografie, w tym bibliografie zalecające, są ostatnim źródłem informacji o książce, z jakich czytelnicy korzystają” (Adamiec, 1986, s. 86).

W 1986 r. Zakład Bibliografii Zalecającej przeprowadził kolejny sondaż w 12 bibliotekach publicznych Warszawy i województwa warszawskiego. Badanie potwierdziło brak poradników tematycznych w bibliotekach lub zupełnie przypadkowy ich dobór, co wynikało z niemożliwości zakupu poradników w księgarniach (były rozprowadzane wewnątrz przez BN), ale z drugiej strony nieumiejętność bibliotekarzy bibliotek publicznych posługiwania się źródłami bibliograficznymi. Istotnym mankamentem była też rozbieżność między zalecanymi publikacjami a ich obecnością w księgozbiorach bibliotek. Badania potwierdzały potrzebę skupienia się bardziej na literaturze pięknej niż popularnej czy naukowej oraz bardziej na odbiorcy dziecięcym i młodzieżowym niż na dorosłym (Nowak, 1981, s. 16-17).

W latach 80. pogłębiały się trudności poligraficzne w BN, czego wynikiem było wydłużanie cyklu wydawniczego poradników bibliograficznych prawie do roku (nie były one priorytetem wobec bieżącej bibliografii narodowej). Zmniejszało się zatrudnienie w Zakładzie Bibliografii Zalecającej (z 12 do 4 osób). Od początku lat 90. zaczęły się również zmieniać warunki technologiczne w bibliotekach. Wszystko to doprowadziło do likwidacji w 1991 r. Zakładu Bibliografii Zalecającej w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując, można stwierdzić, że bibliografia zalecająca w Polsce, która w latach 40. XX w. nawiązywała do tradycji przedwojennych bibliografii wyborowych, w latach 1949-1956 miała już wyraźne nacechowanie ideologiczne, zarówno w zakresie tematyki, doboru książek, ich oceny, jak i charakteru adnotacji. Niewątpliwie stopień ideologizacji bibliografii uzależniony był od instytucji, które ją opracowywały i ogólnej sytuacji politycznej w kraju. W tym pierwszym okresie bibliografie zalecające opracowywano m.in. w Bibliotece KC PPR, potem w Wydziale Propagandy i Agitacji KC PZPR, w Centralnym Zarządzie Bibliotek MKiS, w ZG Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.

Po 1956 r. bibliografia zalecająca była opracowywana w Instytucie Bibliograficznym oraz w wojewódzkich bibliotekach publicznych, pełniąc raczej rolę bibliografii wyborowej z ograniczonym nacechowaniem ideologicznym. Według badań Zakładu Bibliografii Zalecającej w latach 1946-1969 biblioteki publiczne (głównie wojewódzkie) opracowały ok. 1500 bibliografii zalecających (60 rocznie), w latach 1970-1974 około 250 (40 rocznie), natomiast w latach 1975-1980 ponad 900 bibliografii (150 rocznie) (Nowak, 1986, s. 80-83).

Pod koniec lat 80. rola bibliografii zalecającej zaczęła się zmniejszać, co było wynikiem sytuacji gospodarczej (trudności poligraficzne, próby wprowadzenia odpłatności za karty adnotowane), potem zmian społeczno-

-ustrojowych oraz technologicznych. Zaniechano opracowywania kart adnotowanych oraz rocznika „Literatura Piękna” – ze względu na zmiany na rynku wydawniczym i wzrost produkcji beletrystyki utrzymanie tego wydawnictwa w latach późniejszych byłoby praktycznie niemożliwe. Z kolei ze względu na powstające od lat 90. bibliograficzne bazy danych i możliwość samodzielnego szybkiego wyszukiwania informacji, poradniki bibliograficzne stawały się coraz mniej przydatne, bowiem czytelnik sam mógł dokonywać wyboru dokumentów, które go interesowały. Wszystkie te okoliczności wpłynęły na stopniowy zanik bibliografii zalecającej w Polsce. Nie oznacza to jednak, że współcześnie bibliografie zalecające nie powstają w bibliotekach. Nie mają one jednak charakteru typowych bibliografii adnotowanych, ani tym bardziej politycznych, ale są raczej wyborami literatury „na temat” z ogólnym komentarzem (np. *Aktywny senior w bibliotece XXI wieku. Bibliografia zalecająca adresowana do bibliotekarzy podejmujących działania na rzecz seniorów*, Wrocław 2010), pojawiają się też spisy określane jako zalecające (w potocznym tego słowa znaczeniu) w Internecie.

Na zakończenie dodajmy, że od ponad ćwierćwiecza bibliografia zalecająca nie jest przedmiotem dyskusji ani badań w Polsce (wyłączając prace licencjackie lub magisterskie oraz przyczynki z ostatnich lat: Sadowska, 2010; Nowak, 2011). Przeglądowy charakter ma opracowanie Olgi Schabowicz (Schabowicz, 2011). Faktem jest, że społeczna rola bibliografii zalecającej nie była w przeszłości, ani nie jest współcześnie oceniana jednoznacznie. Dodatkowe zamieszanie stwarza stosowana dotąd terminologia. Wydaje się, że celowe byłoby wyraźne oddzielenie metodyczne i terminologiczne bibliografii zalecającej oświatowej i popularnonaukowej, realizowanej w Polsce do okresu międzywojennego od bibliografii zalecającej politycznej, wzorowanej na bibliografii radzieckiej, realizowanej zwłaszcza w latach 40. i 50. XX w. W tym kontekście warto też zwrócić uwagę na sugestię Marty Skalskiej-Złat, aby badanie dziejów bibliografii zalecającej potraktować „jako ważny i znamienny przyczynek do polityki kulturalno-oświatowej naszego kraju” (Skalska-Złat, 2002, s. 137-139).

BIBLIOGRAFIA

- Adamiec, Witold (1986). [głos w dyskusji]. W: *Zagadnienia bibliografii zalecającej. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego, Warszawa, 13-15 października 1982*. Warszawa: BN, s. 86-91.
- Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo Kultury i Sztuki. Centralny Zarząd Bibliotek. Bibliografie opracowywane przez CZB, 1952-1953, sygn. 46, k. 1-9.
- Biblioteka Narodowa w latach 1945-1956* (1958). Warszawa: BN.
- Bieńkowski, Władysław (1953). *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*. Warszawa: ZBiAP.
- Brudnicki, Jan Zdzisław (1968). O bibliografii zalecającej w Polsce. Kilka aktualnych uwag. *Przegląd Biblioteczny* R. 35, z. 3-4, s. 265-271.

- Hleb-Koszańska, Helena (1954). Dziesięciolecie bibliografii polskiej 1944-1954. Zarys dziejów i kierunki rozwoju. *Przegląd Biblioteczny* 1954, z. 3, s. 213-233.
- Karamać, Barbara [red.] (1992). *Informator o Instytucie Bibliograficznym* (1992). Warszawa: BN.
- „Literatura Polska: adnotowany rocznik bibliograficzny”, R.1974, Warszawa: SBP 1978.
- Łysakowski, Adam (1950a). Określenie bibliografii. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*, t. 3, nr 2, s. 15-43.
- Łysakowski, Adam (1950b). Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*, t. 3 nr 1, s. 1-13.
- Michalak, Halina (1986). Koncepcja bibliografii zalecającej w Polsce. W: *Zagadnienia bibliografii zalecającej. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego, Warszawa, 13-15 października 1982*. Warszawa: BN, s. 11-23.
- Michalak, Halina (1981). Zakład Bibliografii Zalecającej. Prawie wszystko o „Literaturze Pięknej”. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* nr 1-4, s. 3-6.
- Nowak, Adam (2011). Bibliografia a polityka. W: *Bibliologia polityczna*. Praca zbior. pod red. Dariusza Kuźminy. Warszawa: Wydaw. SBP, s. 423-438.
- Nowak, Aleksandra (1986). Działalność wydawnicza bibliotek publicznych w zakresie bibliografii zalecającej. W: *Zagadnienia bibliografii zalecającej. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego, Warszawa, 13-15 października 1982*. Warszawa: BN, s. 80-83.
- Nowak, Aleksandra (1981). Główne kierunki działalności i aktualne problemy Zakładu Bibliografii Zalecającej. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* nr 1-4, s. 12-18.
- Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 19 lutego 1956* (1956). Warszawa: SBP.
- Ramlau-Klekowska, Krystyna (1963). Bibliografia zalecająca. W: *Metodyka bibliograficzna*. Warszawa: SBP, s. 265-290.
- Rogozińska, Wanda (1970). Bibliografia „w służbie czytającego ogółu”. Z dziejów bibliografii zalecającej w Polsce. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa: BN, s. 115-131.
- Sadowska, Jadwiga (2010). Bibliografia i polityka w Polsce w latach 1946-1990. W: *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Zbiór studiów pod red. Doroty Degen i Jacka Gzelli. Toruń: Wydaw. UMK, s. 255-273.
- Schabowicz, Olga (2011). Bibliografia zalecająca w Polsce – czy przestała być potrzebna? *Bibliotekoznawstwo*, t. 30, s. 101-118.
- Skalska-Złat, Marta (2002). *Bibliografia w Polsce 1945-1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*. Wrocław: Wydaw. UWr.
- Smirnowa, B.A. (1953). Bibliografia a kierowanie czytelnictwem. *Przegląd Biblioteczny* R. 21, s. 58-79 [oryg. 1949].
- Wróblewski, Adam (1956a). *Bibliografia zalecająca a czytelnictwo (z doświadczeń radzieckich)*. Zebrał, przełożył i wstępem opatrzył A. Wróblewski. Warszawa: SBP. Dostępne także w WWW: <<http://bbc.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=643>>.
- Wróblewski, Adam (1954). O aktualnych sprawach czytelnictwa i bibliografii. (Artykuł dyskusyjny.) *Przegląd Biblioteczny* R. 22, z. 2, s. 4-14.
- Wróblewski, Adam (1956b). Stan i zadania bibliografii zalecającej w Polsce. W: *Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa: SBP*, s. 33-40.
- Zagadnienia bibliografii zalecającej. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego, Warszawa, 13-15 października 1982* (1986). Warszawa: BN.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 7 listopada 2015 r.

JADWIGA SADOWSKA
Białystok University
e-mail: jadwigasadowska@o2.pl

READING LISTS IN POLAND

KEYWORDS: Reading lists. Selected bibliography. Forms of reading lists. Ideologization of bibliography. Bibliography and politics. Reading Lists Department.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The paper offers a discussion of reading lists development in Poland in the postwar period together with their theoretical and methodological fundamentals and reasons for their gradual disappearance. **Methods** – The issue is discussed on the basis of the literature analysis, examples of reading lists and topics of bibliographic guides published by the National Library of Poland. **Results/Conclusions** – Reading lists developed in Poland in the postwar period (1940-1950) were based on the Soviet reading lists and used as selected bibliographies in the following decades, usually as reading aids in public and school libraries. The disappearance of reading lists in Poland in the 1990s was caused by a number of various factors, including low social interest in that type of bibliography and its poor reuse, significant time and staff engagement needed to produce it, in particular along with the growing number of publications, improved access to bibliographic databases and the National Library of Poland decision to stop building that type of data.